

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА СУДДІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY AND JUDGES IN THE CONTEXT OF THE RULE OF LAW

Крижова О.Г.,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Інституту права імені Іоннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»,
суддя Рівненського міського суду*

У статті розглянуто поняття «європейські стандарти правосуддя» та їх значення для утвердження принципу верховенства права. Проаналізовано сутність незалежності судової влади та суддів як основну умову панування верховенства права у суспільстві. Виділено обов'язкові складові частини незалежного правосуддя.

Ключові слова: незалежність судової влади, верховенство права, правосуддя, європейські стандарти правосуддя, суддя.

В статье рассмотрено понятие «европейские стандарты правосудия» и их значение для утверждения принципа верховенства права. Проанализированы сущность независимости судебной власти и судей как основное условие господства верховенства права в обществе. Выделены обязательные составляющие независимого правосудия.

Ключевые слова: независимость судебной власти, верховенство права, правосудие, европейские стандарты правосудия, судья.

The article deals with the concept of European standards of justice and their significance for the establishment of the rule of law. The essence of independence of the judiciary and judges as the basic condition for the rule of law in society is analyzed. Compulsory components of independent justice are allocated.

Key words: independence of the judiciary, rule of law, justice, European standards of justice, judge.

Постановка проблеми. Панування верховенства права у суспільстві забезпечується багатьма факторами, чільне місце серед яких займають належне гарантування людині та громадянину права на справедливий суд та незалежність судової влади як ключова умова реалізації цього права. Конституція України та інші нормативно-правові акти містять, на перший погляд, значну кількість положень, які встановлюють особливий статус судової влади та нібито забезпечують її ефективно та незалежно функціонування. Основними з них є здійснення правосуддя виключно судами, особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів, здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури, а також недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб та інші.

Проте практика свідчить, що існує безліч інших аспектів, які впливають на незалежність правосуддя та не закріплені нормативно або ж їх зміст недостатньо розкритий і потребує розширеного тлумачення правових норм. Отже, існує необхідність комплексного аналізу незалежності судової влади та суддів, вітчизняних та європейських стандартів у цій сфері, адже саме незалежне правосуддя скеровує правову систему держави у русло дотримання верховенства права.

Стан опрацювання. Окремі проблеми незалежності судової влади досліджували Р. Куйбіда, В. Маляренко, М. Погорельський, Ю. Полянський, П. Рабінович, С. Сливка, О. Ткачук, С. Шевчука, Н. Шульгач, В. Чорнобук та інші вітчизняні науковці. Втім, залишається актуальним подальше комплексне

дослідження незалежного правосуддя в контексті реалізації принципу верховенства права.

Метою статті є аналіз сутності незалежності судової влади та суддів як основної умови панування верховенства права у суспільстві та виділення обов'язкових складників незалежного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти є еталоном для розвитку суспільного життя, зокрема у сфері правосуддя. Водночас верховенство права є тією універсальною категорією, що стала невід'ємною частиною європейської правової системи та цілком може вважатися головним її стандартом, особливо у правосудді.

Поняття «стандарт» є надзвичайно широким й охоплює різні сфери. Загалом його розглядають як загальноприйнятий взірць, єдину типову форму організації, проведення, здійснення певної діяльності, який відповідає певним вимогам своєю якістю чи іншими властивостями [1, с. 413]. Цілком логічним є виділення певних правових стандартів або ж стандартів у правовій сфері, а також більш вузького поняття – «стандарты правосуддя». Водночас варто, на нашу думку, розмежовувати у правових дослідженнях правозастосуванні стандарти правосуддя та стандарти судочинства, що зумовлено власне сутністю та юридичною природою правосуддя та судочинства.

Погоджуємося з точкою зору Я. Романюка, який пише про судочинство як самостійну галузь діяльності держави, в якій провідну роль відіграють суди. Загалом судочинство має на меті здійснення право-

суддя – відновлення справедливості в законний спосіб шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання. У той самий час змістовне наповнення поняття «судочинство», на думку Я. Романюка, в його широкому розумінні не обмежується лише реалізацією судами таких повноважень у процесуальний спосіб, а виходить за формальні рамки процесу як такого та охоплює питання організації судової влади загалом, суддівського самоврядування, побудови судової системи, її функціонування та фінансування, взаємовідносин судів та органів судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади, правил призначення суддів, їх кар'єри, поведінки, відповідальності за проступки та звільнення тощо [2, с. 9].

Саме такий підхід до визначення понять «правосуддя» та «судочинство» демонструє необхідність відокремленого та послідовного аналізу стандартів у цих сферах. Варто наголосити на необхідності реалізації судочинства загалом на засадах верховенства права, адже воно являє собою невід'ємну складову частину функціонування держави та суспільства і має бути побудоване та організоване за стандартами провідних європейських країн. Проте очевидно, що саме здійснення правосуддя має особливе значення на шляху до становлення правової держави, адже воно найбільш безпосередньо пов'язане з реалізацією принципу верховенства права як категорії, що за своєю суттю уособлює різницю між правом і законом та відображає одну з найголовніших цілей правосуддя – відновлення справедливості.

Правосуддя як більш вузька категорія пов'язана з вирішенням справи по суті суддями та присяжними. Їх діяльність є безпосереднім полем для застосування верховенства права, що, в свою чергу, можливо лише за умови існування певних загальних непорушних принципів та правил у цій сфері, які спрямовують правосуддя у русло верховенства права.

Таким чином, можна дійти висновку, що європейські стандарти правосуддя – це система норм, принципів, правил та загальноприйнятих зразків здійснення правосуддя, що спрямовані на утвердження принципу верховенства права та закріплені в європейських національних та наднаціональних джерелах права, а також судовій практиці європейських національних та наднаціональних судових органів.

Отже, постає необхідність виділити ті європейські стандарти правосуддя, що є умовою існування верховенства права. Проаналізувавши ряд міжнародних нормативно-правових актів, практику міжнародних та внутрішньодержавних судових органів, ми дійшли висновку, що одним з основних стандартів у цій сфері, який прямо впливає на стан дотримання принципу верховенства права, є незалежність судової влади та суддів.

Цілком слушною є думка Ю. Полянського, що незалежність суддів, поєднана з усвідомленням ними своєї відповідальності перед суспільством і учасниками судового процесу, сприймається у суспільній свідомості як важлива соціальна цінність і надбання сучасного демократичного суспільства. Судочин-

ство може стати правосуддям у буквальному розумінні цього слова лише у разі, коли воно здійснюється незалежним суддею [3, с. 82]. Проте тут варто додати, що незалежним має бути не лише суддя, а й судова гілка влади загалом. При цьому необхідним є існування власної корпоративної культури суддів, у межах якої вони відчували б власну причетність до суддівського корпусу загалом і сприймали індивідуальну незалежність як невід'ємну частину незалежного правосуддя.

Розглянемо ті міжнародні документи, які пов'язують реалізацію верховенства права саме з незалежністю правосуддя. Так, Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (Перша світова конференція по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 р.) містить положення, згідно з яким мета і функції суддів включають, зокрема, гарантування безпеки життя усіх людей та верховенства права [4, с. 22]. Окрім того, Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів вказує на те, що незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду [4, с. 107]. Європейський статут судді (прийнятий Європейською Асоціацією Суддів у 1993 р.) також наголошує на незалежності суддів як одній з основ принципів верховенства права [4, с. 180].

Екс-Голова Європейської асоціації суддів, віцепрезидент Міжнародної асоціації суддів та член Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) В. Валанчюс вважає, що незалежність судової влади означає свободу як судів, так і суддів. Інституційна незалежність судової влади є не менш важливою за особисту незаангажованість тих, хто виносить рішення в адміністративних, цивільних і кримінальних справах [2, с. 13].

Професор Ш. Гасс слушно зауважує, що незалежність суду означає, що окремі судді та незалежність судової влади як інституту є вільними від впливу і втручання з боку інших гілок влади, так само, як і від впливу приватних та політичних інтересів [5, с. 25]. Дослідник називає аспекти незалежності суду, які широко обговорюються на міжнародному рівні:

1) зовнішні стосунки: судова влада і законодавча та виконавча гілки. Усі одностайно визнають, що суддя має призначатися безстроково (або ж до виходу на пенсію) або ж на певний період і на певних умовах, які не будуть ставити під загрозу незалежність суду. Наприклад, цей момент породжує проблеми у Швейцарії, де судді обираються на порівняно короткий термін (4–6 років) і мають проходити перевибори [5, с. 26];

2) внутрішні стосунки: незалежність окремого судді в рамках своєї організації. У багатьох країнах суддя не зобов'язаний змінювати своє майбутнє рішення через те, що рішення вищого суду було іншим. Проте, якщо вищий суд повертає справу на додатковий розгляд (наприклад касаційний суд) до

нижчого суду, суддя мусить прийняти надане йому рішення у цій конкретній справі (наприклад, у Швейцарії, Австрії, Німеччині та Нідерландах). У деяких країнах, як-то у Канаді, США або Норвегії, рішення вищого суду є також обов'язковим для нижчого суду стосовно подібних судових рішень у майбутньому. У разі, якщо суд ЄС (у Люксембурзі) прийняв рішення щодо правового питання, для судді у країні-члені ЄС таке рішення буде обов'язковим. Він має застосовувати тлумачення законодавства ЄС. Одночасно в інших сферах діяльності суддя не є незалежною одиницею у рамках організації свого суду. Тут він навіть є частиною ієрархічної структури. І у цій ролі він підпорядковується владі та контролю керівництва суду. І така концепція не позбавлена ризику незалежності суду [5, с. 28];

3) відповідальність судді. Ця тема охоплює три напрями міркувань: особиста відповідальність суддів, відповідальність держави за дії суддів, а також засоби позову проти судді з боку держави у разі, коли держава понесла відповідальність за дії судді [5, с. 30];

4) участь судової влади в управлінні судовою системою. Є очевидним, що суддя не має змоги здійснювати свою владу, якщо в його розпорядження не передані необхідні матеріальні засоби. Виконавча влада може зашкодити незалежності суду, не надавши такі засоби. Матеріальні засоби включають у себе приміщення, меблі, літературу, ІТ тощо так само, як і необхідний персонал (судді, секретарі, реєстратори тощо) [5, с. 30].

Вітчизняний дослідник Н. Шульгач, досліджуючи сутність принципу незалежності суддів, також виділяє ряд його ознак, які в дечому збігаються з аспектами незалежності суду Ш. Гасса:

1. Незалежність суддів не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснюється судова влада.

2. Незалежність суддів легітимна лише під час здійснення процесуальної діяльності судді. Поняття «незалежність» під час окреслення складників статусу суддів законодавець використовує, лише характеризуючи повноваження судді під час здійснення судочинства, тобто коли мова йде про процесуальний аспект суддівської діяльності. Поза межами суду, судового розгляду справи принцип незалежності судді не діє.

3. Зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів (тобто наявність у судді певних морально-психологічних якостей, які сприяють реалізації права судді самостійно приймати рішення по справі).

4. Незалежність судді передбачає незалежність як від зовнішнього (факторів, що знаходяться за межами судової системи), так і внутрішнього (факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття суддею рішення по справі.

5. За посягання на незалежність суддів передбачено найбільш серйозний вид відповідальності – кримінальне покарання (наприклад, ст. 376 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну

відповідальність за втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення) [6, с. 228].

Обидва науковці цілком слушно наголошують на внутрішній і зовнішній незалежності суддів, проте зазначимо, що іноземний дослідник більш широко розглядає питання відповідальності суддів та участі судової влади в управлінні судовою системою. Ці явища дійсно є невіддільними від поняття «незалежне правосуддя». З іншого боку, Н. Шульгач називає ознакою незалежності суддів наявність у судді певних морально-психологічних якостей, з чим не можна не погодитись. Таким чином, науковці, доповнюючи один одного, виділяють обов'язкові складові частини незалежності правосуддя: незалежність судової гілки влади від інших гілок, незалежність окремого судді у рамках судової системи та поза її межами під час здійснення ним правосуддя, відповідальність судді та судової влади, матеріальне забезпечення здійснення правосуддя.

Вітчизняний науковець В. Чорнобук наголошує, що гарантування незалежності суддів має відбуватися шляхом створення реальної економічної незалежності судової влади. Йдеться і про матеріально-технічне забезпечення судів, і гідну оплату праці суддів та працівників апарату судів, і про створення належних умов для учасників процесу [7, с. 44].

Окрім того, Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону свідчать: у разі економічних негараздів, коли важко забезпечити судову систему всім необхідним для виконання судьями своїх функцій, принципи верховенства права та захисту прав людини вимагають, щоб потреби судової системи та суддів мали найвищий пріоритет під час розподілу ресурсів [4, с. 83].

Як влучно зазначає С. Білостоцький, фінансування судів тісно пов'язане з питанням незалежності суддів, оскільки воно визначає умови, в яких суди виконують свої функції. Хоча рівень фінансування судів, який може собі дозволити держава, залежить від політичного рішення, необхідно також подбати про те, щоб у системі, яка ґрунтується на розподілі влади, ані органи виконавчої, ані органи законодавчої влади не могли чинити тиск на судову владу під час визначення бюджету. Рішення про виділення коштів для роботи судів мають прийматися із суворим додержанням судової незалежності. Для прикладу, у Литві рішенням Конституційного Суду від 21 грудня 1999 р. встановлено принцип, згідно з яким кожен суд має право на власний бюджет, з окремим рядком у державному бюджеті, що схвалюється Парламентом [8, с. 80].

До вказаного вище переліку, на нашу думку, варто додати належне кадрове забезпечення судової системи як необхідний елемент незалежності правосуддя. Надмірне навантаження, що припадає на суддів в умовах кадрового голоду судової системи, можна вважати своєрідним тиском на правосуддя. Така ситуація ставить судову гілку влади у залеж-

ність від оперативності поповнення суддівського корпусу уповноваженими на це вищими органами державної влади. Водночас лише за умови розумного розподілу навантаження між суддями можливе здійснення правосуддя відповідно до верховенства права.

Висновки. Отже, незалежність судової влади та суддів як один з основних європейських стандартів правосуддя, безпосередньо пов'язаний з утверджен-

ням принципу верховенства права та закріплений в європейських національних та наднаціональних джерелах права. Обов'язковими складовими частинами незалежності правосуддя є незалежність судової гілки влади від інших гілок влади, незалежність окремого судді у рамках судової системи та поза її межами під час здійснення ним правосуддя, відповідальність судді та судової влади, матеріальне та кадрове забезпечення здійснення правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новий тлумачний словник української мови : у трьох томах / Уклад. Проф. Яременко В.В., к. філ. н. Сліпушко О.М. – К., Видавництво «Аконіт». – Т. 3. – 864 с.
2. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – 756 с.
3. Полянський Ю.Є. Незалежність судді – правова і соціальна цінність / Ю.Є. Полянський // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2011. – Т. 10. – С. 80–90.
4. Міжнародні стандарти незалежності суддів: Збірка документів. – К.: Поліграф-Експрес, 2008. – 184 с.
5. Гасс Ш. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді / Ш. Гасс. // Вісник Центру суддівських студій. – 2007. – № 10. – С. 25–32.
6. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів / Н.М. Шульгач // Наук. зап. Львів. ун-ту бізнесу та права. – 2011. – Вип. 6. – С. 227–230.
7. Чорнобук В.І. Незалежність судової влади як складова верховенства права: фінансово-правові аспекти / В.І. Чорнобук // Юридична Україна. – 2013. – № 12. – С. 42–48.
8. Білостоцький С.М. Питання реформування судової влади в програмах парламентських політичних партій України та європейські стандарти правосуддя / С.М. Білостоцький // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2015. – № 827. – С. 36–44.